

protagonist of the novel is a «byronic» hero with his violent passions, with his desire of revenge and fight, with love, which is put into the rank of Absolute.

Марія Нікольченко

РЕАЛІЗАЦІЯ УСНОПОЕТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В ЕСКІЗІ

В'ЯЧЕСЛАВА ПОТАПЕНКА «НАД КРУЧЕЮ»

У статті аналізуються вияви уснопоетичної традиції у творчості українського письменника кінця XIX – початку XX століття В'ячеслава Потапенка, зокрема в його ескізі «Над кручею». У дослідженні зазначено, що фольклорна образність у творі автора зреалізовується на різних рівнях – аксіологічному, ідейно-тематичному, сюжетно-композиційному, персонажному, мовному.

Як відомо, одним із важливих засобів збагачення літератури аспектом, перш за все національним, є фольклоризм. Уснопоетична творчість для письменника – це «ключ до духа українського народу» (Ю. Шерех). Традиції культури етносу завжди були вагомим чинником «оживлення» як тематики, так і поетики мистецтва слова. Література спирається на фольклор як на поетико-етичну традицію, повсякчас переосмислюючи її. У такому активному сприйнятті традиції продовжується розвиток самої національної культури. Фольклорна образність у творчості В'ячеслава Потапенка зреалізовується на різних рівнях – аксіологічному, ідейно-тематичному, сюжетно-композиційному, персонажному, мовному. Власне кажучи, маємо справу з сукупністю образів усної поезії, асимільованих індивідуально-авторським світоглядом, що знайшли творчу матеріалізацію в художньому світі письменника. Одним із яскравих прикладів цього вважаємо ескіз В. Потапенка «Над кручею».

Прозаїк звертається тут до селянської тематики, художньо висвітлюючи в її контексті й у романтичній тональності взаємини між представниками молодого покоління. Розмірено, з епічною послідовністю розгортається сюжет твору, основою якого стає оповідь про один вечір із

життя закоханої молодої пари. Звертає на себе увагу чітка композиційна структура ескіза, де роль експозиції відводиться детальному описові села. Упадає в око й майстерність пейзажних картин. Природа в творі є, властиво, самостійним, детально виписаним образом; вона – не тло, на якому розгортатимуться події, а активний їх учасник. Уже на початку перших рядків відчувається замилювання письменника українським селом, природою, про що свідчить, зокрема, використання порівнянь і метафор. Очевидно, В. Потапенко свідомо звернувся до ескіза – фрагментарної форми малої прози. Це дало йому можливість творити пейзажні картини, послуговуючись часом засобами живопису: «Білі хатки потонули у садках і зазирають із-за осокорів в річку, пишаючись у тихій воді, мов вбрана дівчина перед верцадлом ... Біля кручі видко чумацьку могилу з похилившимся набік великим дубовим хрестом, - далі степ, широкий та синій, як море блакитне» [1, с. 5-6]. У наступній картині перед нами постає вже вечірнє село: В. Потапенко зображує щоденні клопоти звичайого українського хлібороба, його побут, проблеми, горе та радощі. Поволі вечоріє, селяни повертаються з поля, заганняють у двори худобу, закінчують свої господарські справи, поки зовсім не стемніло. Описуючи село вдень і надвечір, автор час від часу побіжно звертає увагу на кручу, ніби готуючи читача до того, що саме там розгортатимуться основні події. Зображення урвища сприймається як своєрідний вірш у прозі: «А круча стоїть та слухає, а луна одгукує: «А щоб тебе, перещоб тебе...» Срібний серп виринув із-за хмари й освітив село». Круча фігурує тут немов жива істота, набуваючи значення образу-символу з певним смисловим навантаженням. Це – знак тривоги, застереження, нещастя, співіснування реального з потойбічним. Символічний ефект досягається й тим, що на схилі кручі височіє стара чумацька могила. А до її хреста щовечора

злітається галич (як у Шевченковому «Великому льосі»). За фольклорною традицією, ворон – зловісний птах, що супроводжує представників астрального світу, тому галич у творі символізує містику. Навколо кручі неначе володарює щось фатально тривожне, невідоме. Здається, в цьому місці відбувається двобій земних сил із надприродними. Читач не знає, як розгортатимуться події згодом, проте відразу підсвідомо відчуває загадковість, сказати б, фатальність цього місця.

Нарешті настав вечір. Роботу скінчено, молодь виходить на вулицю, а тоді «чути було пісню якогось ... парубка, пісня то замирала, то знов оживала, то якось хапала тебе за серце, що аж плакати хотілось, то розлягалась широко, наче хвиля, - гук перший бився об верцадло річки, далі об очерет і зникав, регочучись, далі у кручі» [1, с. 10]. Як у романтичній ліриці, пісня вивищується тут до рівня символу української душі, набуває конститутивного значення. Маємо в цій замальовці й натяк на сльози – символ душевного стану, наблизений до денотативної семантики страждання. Зверненням до фольклорного, романтичного досвіду та національної традиції міфотворення пояснюється й специфіка Потапенкового сюжетотворення. Так, в оповіданні «Чарівниця» й ескізі «Над кручею» простежуємо низку мотивів із латентною чи незавуальованою міфологічною семантикою. Дія відбувається переважно вночі, коли найбільше активізуються магічні сили. Водночас помічаємо вплив на письменника християнського світосприймання. Адже для язичників як творців міфів ніч (вечір, смерк) не була порою розгулу ворожих людині сил (таке розуміння привнесене християнством), а радше часом попередження зла, шкоди. Ряд мікрообразів у творах В. Потапенка взято з міфологічної символіки. Маємо на оці (окрім русалки, водяника,

могили) астральний символ місяця, символ води (річка), кручі, тваринну (лелеки, гуси, ворони), рослинну символіку тощо.

Зав'язкою ескіза слід вважати епізод знайомства з центральними персонажами. Головну героїню прозаїк змальовує, відразу заакцентовуючи своє позитивне ставлення до неї (використання пестливої лексики, порівнянь, постійних і оцінних епітетів: «Через тин з садка виглянула русява головка дівчини, покрита хусткою. Не втерпіла бідненька, зачувши голос свого милого, утікала крадькома з хати, - тьохкає їй серденько, дожидаючи милого, заглядає вона своїми карими оченятами далеко на шлях, по котрому йшов парубок ... Рожеві мрії роїлись у її вродливій головці ... вона усміхнулась і засоромилась» [1, с.10-11]. Оксана чекала на коханого парубка, мріючи про майбутнє весілля, щасливе подружнє життя. Незабаром, співаючи густим «підбаском», біля кручі з'являється Микола. Вірний своїй творчій манері, автор не подає детального портрета героя, вдаючись лише до окремих штрихів (постава, обличчя, одяг). Радість зустрічі закоханих митець порівнює із враженням від співу соловейка. Дисонансом цьому світлому моментові звучить контрастне зображення кручі, в якій: «... щось гуло і сміялося так страшно, наче ягня скигло, або кошеня нявкало». У романтичному стилі передається розмова героїв, їхні враження від довкілля: закохані спостерігають за плином хмар нічним небом і порівнюють їх із різними тваринами. Коли ж хмари розходяться, їм ввижається страшне чорне провалля, що нагадує кручу.

Вибір часопросторової моделі в ескізі не випадковий. Дія твору відбувається на загадковій високій кручі, яку – особливо ввечері – оминають усі місцеві жителі. Час подій, як уже йшлося, – вечір і ніч. Заакцентуємо, що міфологема ніч може сприйматися і як давня алегорія,

взята з грецької міфології. Йдеться про доньку Хаоса, яка принесла у світ несприйнятне, небажане для людини – Хитрість, Старість, Лайку, Помсту, Брехню, Смерть тощо. Водночас богиня подарувала землянам і бажане – Думки, Мрії, Сон. Ночі приписували їй святість, бо саме через неї Зевс посилав людям благословення на сон і добрі справи. В іншому аспекті, який бере до уваги й В. Потапенко, символічне значення міфологеми ночі близьке до символіки темного (чорного) кольору – недобрих, злих справ, сфери підсвідомого в усіх її проявах. Не випадково, отже, закохані побачили на дні кручі чоловіка, якого на селі боялися, вважаючи ворожбитом. Підкреслено негативне ставлення до чаклуна виявляється через авторську характеристику та в діалозі героїв, які, зокрема, порівнюють його погляд зі страшним вогнем. Проходячи повз молоду пару, «ворожбит злобно зирнув на дівчину і огнем запалали його очі: – Життя не пожалію, а ти будеш моєю! – стиха промовив він» [1, с. 14].

Зв'язок твору з вітчизняною фольклорною традицією виявляється й у відтворенні розповіді Оксани про те, як ворожбит за допомогою сичів і різної нечисті готує своє зілля, щоб опоювати людей. Дівчина турбується про коханого, бо відчуває в самій лиховісній постаті відьмака приховану загрозу, ворожість. На збентеженість коханої Микола реагує доволі дивно: люди, мовляв, подекують, нібито Оксана колись була закохана у старого ворожбита, тому донині бігає до нього на побачення до кручі. На ці слова дівчина образилася й заплакала. Це почуття передається надзвичайно природно через використання емоційної розмовної лексики: «Бог зна що ти, Миколо, верзеш! Мало чого люде не плещуть язиками. Правда, він під старість з'їхав з глузду і заслав до мене старостів, тільки я рушників не подала і старостів вигнала, бо це глузування. Я його боюсь, він знається з нечистими» [1, с. 16].

У наступному епізоді письменник аналізує психологічний стан героя, відтворює його внутрішній світ, емоційну сферу в ситуації глибоких переживань. Микола перепросив у коханої, сказавши, що вірить їй, проте в збудженій свідомості й далі снують, зіштовхуються невеселі думки. Парубок ненавидить чаклуна, гадає, що він усе ж зачарував Оксану, а тому дає собі обіцянку вбити старого негідника. Дівчина спостерегла хворобливий стан коханого і, схопивши глечик, побігла через садок до річки, щоб принести йому води. Коли Оксана зникла, Микола, неначе перед смертю, згадує все своє життя. Зі спогадів дізнаємося про гірке сирітське дитинство й важкі «наймитські університети» парубка. Оксана була для нього єдиною розрадою в безпросвітній темряві існування, тому Микола мріє одружитися з нею. Проте світлі мрії про майбутнє поступаються місцем нав'язливим думкам про старого ворожбита, який може відібрати надію на щасливу долю з коханою дівчиною. В. Потапенко в цьому творі тяжіє до максимальної сконцентрованості психологічної напруги, тому внутрішньому стану парубка «відповідає» природа (місяць заходить за хмари, землю огортає суцільна темрява). З кручі ж лунає моторошний регіт, і герой передчуває неминучість трагічної розв'язки.

У подальших епізодах сюжетний рух посутньо прискорюється, інтенсифікується, а події стрімко змінюють одна одну. Немов у страшному сні, Микола, ховаючись, спостерігає, як Оксана від річки завертає в кручу до ворожбита. Схвильований парубок випередив її, добіг до урвища першим і побачив те, чого найбільше боявся: назустріч дівчині «виліз» ворожбит, а вона кинулася йому на шию й почала цілувати. Микола відразу хотів убити обох, однак зупинився й продовжував стежити. Тут же автор стушовує ледь помітну межу між двома світами – справжнім та містичним, і герой усвідомлює ірреальність подій. Микола бачить

неймовірну для людського сприйняття картину, від якої бриль на його голові «лізе вгору»: «...страшне провалля: скрізь по каменям лазили і шипіли гадюки, вилупаті сови глтали мишей, павуки повпивались в якесь мертво тіло, кішки нявкали, настовбурчивши своє волосся, зігнувшись у дугу – скрізь була всяка нечисть, з кручі тягло падлом ... на дні горів вогонь і варились у казанках якісь чари» [1, с. 21].

Прозаїк ставить за мету віддзеркалити момент найвищого напруження душевних та емоційних сил персонажа, тому наступна мить стає для останнього ще страшнішою: у Миколи перехопило подих, адже Оксана зізнавалася ворожбиту в коханні й сміялася над довірливим парубком, який нічого не підозрював. Вихід із ситуації парубок бачить лише один – вбити дівчину й чаклуна, бо зрада, в розумінні героя, мусить каратися смертю. Уже в афективному стані Микола вигукує ім'я коханої. Вони ж із старим, піднявши голови й помітивши парубка, страхітливо засміялися і почали цілуватися. Наступну картину можна вважати кульмінаційною: нелюдський сміх відьмака та дівчини луна розносить навкруги; Микола, не витримавши наруги, вихоплює хрест із чумацької могили, заносить його над головами коханців і з силою опускає. За мить дівчина й чаклун були бездиханні. Надзвичайно напружений момент убивства виписано в натуралістичному ключі, короткими й експресивними реченнями: «Оксана й ворожбит були мертві, кров ударила джерелом у вогонь і зашкварчала – пішов догори сморід». Не випадково знаряддям убивства обирається хрест, що віддавна символізував життєву дорогу, випробування, страждання. Вислів «нести свій хрест» – біблеїзм, що став символом, – у творі В. Потапенка декодується як страдницький шлях, смерть. Збентежений Микола лише тепер усвідомив, що сталося. Герой не може нести у своїй душі хрест вбивці – найстрашнішого грішника, тому

готовий накласти на себе руки. Несподіваним є прикінцевий епізод ескіза – розв'язка: «Микола хотів ще щось сказати, та не зміг, не було голосу – у горлі горіло. Він схопився руками за голову, кинувся в кручу і... прокинувся. Перед ним стояла Оксана з кухлем свіжої води» [1, с. 24]. Виявляється, що герой бачив страшний, гарячковий сон. Письменник же до останніх рядків твору тримав читача в стані емоційної напруги.

Завважимо, що мотив сну – один із найпоширеніших у фольклорі та літературі. Сон дає змогу відстежувати події ніби збоку, створює ефект «надприсутності». Ця форма сприяє кращому розкриттю внутрішнього світу людини, її психології, моральних уподобань. Із одного боку, сон – це відпочинок, релаксація, а з іншого – напружена робота мозку, трансформація найглибших і найвразливіших моментів реального життя на рівні підсвідомого, наслідок психологічної реакції на дійсність. Пережиті в реальності події, стреси, що найбільше вразили людину, виринають у снах, мареннях, видіннях. Сни мають індивідуальний характер, тому в художньому творі зазвичай сприяють висвітленню прихованого, не цілком усвідомлюваного, особистісного. Із часта простір сновидіння в літературі розкриває спрямованість світоглядної позиції автора, його ціннісні орієнтири, а видіння (за З. Фройдом) – це витіснені бажання, або бажання, що не здійснилися.

Приєм зображення реалій дійсності крізь призму сну – один із популярних в українському письменстві. Ще невідомий автор «Слова о полку Ігоревім» через сон показав глибокі переживання князя Святослава за долю землі Руської. Низку поетичних творів під назвою «Сон» зустрічаємо у Т. Шевченка: «Сон (У всякого своя доля...)», «Сон (Гори мої високіі...)», «Сон (На панщині пшеницю жала...)» та ін. У творчому доробку поета є також твори, що не містять прямої номінативної вказівки в

заголовку, проте сновидіння, вміщені в текст, відіграють важливу структуротворчу функцію («Не спалося, – а ніч, як море...», «І досі сниться: під горою...», «Поставлю хату і кімнату...», «От мені приснилося...»). Спостерігаються алюзії сну й у І. Франка («Каменярі»), М. Зерова («Сон Святослава»), Оксани Лятуринської («І знову цілу ніч верзлося...»), В. Стуса («За мною Київ тягнеться у снах...», «На Колимі запахло чебрецем...»), низка віршів під назвою «Наснилося, з розлуки наверхлося...») тощо.

Сон героя в ескізі В. Потапенка «Над кручею» поглинає простір реальності, перетворюється на видіння, марення людини, яка перебуває в межовому психологічному стані, втрачає точку опори, лишається душевного спокою. Слідуючи в руслі реалістичних тенденцій XIX століття, прозаїк зберігає традиційний подієвий сюжет і усталену композицію твору. Тим часом широке залучення символів, гра кольорів, використання предметних деталей, мотиву сну тощо свідчить про увагу письменника до засобів імпресіоністичного письма. Реалії світу втілюються ним уві сні – формі внутрішнього ідеального життя, адекватній процесам людської психіки (в інших творах – це втома, спогад). Подібне світосприйняття відбилося й у творчості М. Коцюбинського, Ольги Кобилянської, інших художників слова зламу XIX – XX століть. Отож імпресіоністичні вкраплення в творі В. Потапенка очевидні.

Екзистенційні, порогові миті людської поведінки швидкоплинні й необ'єктивовані. Можливо, саме це спричинилося до їх образного втілення в формі ескіза. Через використання прийому сну письменник заакцентує крихкість межі між реальним і нереальним, буттям і небуттям, миттєвістю й вічністю, повнотою та порожнечею. Адже спираючись на міфи й сни, людина з давніх-давен виформовує власні елементарні уявлення про

смерть і воскресіння як природні речі. Цим пояснюється універсальна асоціація сну та смерті, що знайшла відображення як у мові, так і в міфологічних уявленнях, художній образності. В.Потапенко співвідносить сон і смерть досить своєрідно, вводячи в сновидіння персонажа момент вбивства, скоєного ним самим. Сон в ескізі «Над кручею» – це своєрідна форма відсторонення, що допомагає авторові виразніше передати реальну дійсність, спостерегти людські характери, психологічний світ героя, його потаємні думки й сподівання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потапенко В. Над кручею. Ескіз. – К.: Издание книгопродавца Гомолинскаго, 1889. – 25 с.

SUMMARY

The author in the article analyses folklore traditions in the works of Ukrainian writer of XIXth – early XXth century V.Potapenko, particularly in his novel «Over the steep». Folklore backgrounds in the author's novel are revealed on the thematic, compositional, personage and language levels.

Тамара Нікольченко

БІБЛІЙНА МІФОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ МІФОЛОГІЇ СВІТОВОЇ

У статті йде мова про необхідність вивчення біблійної міфології у контексті міфології світової. Матеріал, викладений у статті, може стати в пригоді вчителям історії, літератури у середній школі. Оскільки знайомство з Книгою Книг починається у середній школі вже у 5-му класі, учнів слід готувати до знайомства з Біблією і на багатющому фольклорному матеріалі різних народів.

За останні роки відбулися великі зміни в шкільній освіті. Учні знайомляться з тими пам'ятками культури, які раніше з ідеологічних причин були заборонені. Мається на увазі Біблія, яка прийшла в шкільний курс зарубіжної літератури з 5-го по 9-й класи. Вивчення Біблії пов'язане з певними труднощами перш за все у тому, що велика кількість вчителів не